

wonen

Openbare les
gehouden bij de aanvaarding van
het ambt van Lector aan
de Landbouwhogeschool op 15 mei 1956

door

H. van Leeuwen

architect h.b.o.

H. Veenman & Zonen - Wageningen

*Mijne Heren Curatoren,
Dames en Heren Hoogleraren,
Dames en Heren Lectoren, Docenten, We-
tenschappelijk Staffpersoneel,
Assistenten en Studenten dezer Hogeschool
- en voorts Gij allen, die door Uw tegenwoor-
digheid blijk geeft van Uw belangstelling.*

Zeer gewaardeerde Toehoorderessen en Toehoorders,

Wonen is een integrerend deel van het leven van de moderne mens, waarbij het om meer gaat dan het huisvesten op zichzelf. Het vertegenwoordigt namelijk een plaats waar de basis van de persoonlijke vorming van de individuele mens wordt gelegd, en niet alleen als individu, maar tevens als lid van de kleinste denkbare gemeenschap, welke wij „het gezin” noemen.

Het is de woning die deze gemeenschap in staat moet stellen als zelfstandige eenheid in de grote gemeenschap haar taak te vervullen, een taak die uiteraard invloed uitoefent op de gehele maatschappelijke structuur.

Als zodanig is de woning zelf nog maar een deel van het begrip wonen, juist omdat het leven eisen stelt, die uitgaan boven de individuele of gezinsbelangen. Het is dan ook de structuur van die grote gemeenschap, die op haar beurt bepalend is voor de woning als centrum van gezinsontwikkeling.

Zien we een volledige omspanning van het leven, geleed in verschillende activiteiten, namelijk wonen, werken, ontspanning en verkeer, dan is het de woning die in dit geheel als centraal organisme het uitgangspunt voor het bouwen is. Het zich volledig bezinnen op de wezenlijke betekenis van de woning als een centraal organisme vormt de grondgedachte van waaruit een sterke architectuur moet ontstaan, waarmee niet bedoeld wordt de uiterlijke verschijnsvormen omdat deze uit dit zich bezinnen voortkomen.

De woning derhalve als centraal element gezien, leidt tot het grote verband, dat de relaties naar buiten onderhoudt, tot het begrip dat we met de naam „stedebouw” aanduiden. De stedebouw in ruimere zin is dan de kristallisatie van het totale gemeenschapsleven.

Wanneer ik spreek over „stedebouw in ruimere zin”, dan bedoel ik niet het in deze woorden aanwezige begrip „stad”, maar het gehele samenstel van menselijke nederzettingen, waarvan dus ook de meer afgelegen boerderij deel uitmaakt.

Immers het is steeds dit totaalbeeld geweest, dat zich als de spiegel van een tijdperk aan ons voordoet en steeds weer ook is het de verhouding van mens tot mens die dit totaalbeeld detailleert en daarvoor preciseert.

Wanneer we echter zoeken naar de essentiële waarden van die

verhoudingen, dan vinden wij deze in de achtergrond van het menselijk denken en verankerd in een religieus besef.

Het is de verhouding van God tot mens, die bepalend is voor het sociale verkeer en die het weten en handelen beïnvloedt.

De Kunst is de manifestatie van wat diep in de mens leeft. Zij is daardoor draagster van de geestelijke en de daaruit voortvloeiende sociale verhoudingen.

De afleesbaarheid van een tijdgeest, wanneer dan ook, en waarvan, zoals Prof. Giedion het noemt, de bouwkunst een feilloos register is, ligt in de historie besloten in het nauwe verband van kunst en wetenschap.

De vaak benauwende gedachte, dat in scherpe tegenstelling met het verleden heden ten dage de suprematie van de geest boven de wetenschap niet meer of nauwelijks valt waar te nemen, zal moeten verdwijnen, door naar de oorzaken te zoeken en door met alle menselijke macht de juiste verhoudingen trachten te herstellen.

Moet bijvoorbeeld in de stedenbouwkundige ordening de visie van de kunstenaar primair zijn, zo zal dit niet anders kunnen zijn dan wanneer in zijn scheppende kracht een geheel arsenaal van wetenschappelijke kennis besloten ligt.

Ofschoon dit ten opzichte van de exacte wetenschappen wel moeite maar geen zorgen zal opleveren, zo zijn het juist de niet-exacte, en ik denk hierbij vooral aan de geesteswetenschappen, die aan de kunstenaar de allerhoogste eisen zullen stellen.

Moet dit worden herleid tot de relatie die bestaat tussen de mens en zijn woning, en willen wij van de veranderingen in onze tijd een duidelijk beeld hebben, dan is het wenselijk te pogen in de historie vooral in de vroegste historie, diezelfde relatie te ontdekken.

De weg die ons voert vanaf de eerste ons bekende woningplattegrond in het oude Egypte tot aan het moderne woongebouw van le Corbusier in Marseille, is te lang om U in dit bestek langs te leiden. Ik bepaal mij derhalve tot enkele fragmenten uit de oudste tijden.

Speurend in de geschiedenis naar de oude woonculturen en verwachtend in de relatie mens tot woning nog iets anders te vinden dan zelfbescherming tegen wilde dieren, vijanden of klimaatsinvloeden, leidt het oudste spoor naar het Mesopotamië. Want noch de oudste Chinese beschaving uit de Hsiadynastie, die dateert van 2205-1766 jaar voor Christus en noch de Mayaculturen in het begin van hun tijdrekening, die volgens Spinder overeen komt met omstreeks 3373 jaar voor Christus, leren ons iets over het wonen.

Via de Indusgebieden echter komen we bij de beschavingsgebieden, die dateren van 3000 tot 4000 jaar voor Christus, zich afspeelend in het Tweestromenland van Mesopotamië. Daar ontmoeten we namen als Kisj, Uruk en Ur als de in die tijd heersende Sumerische dynastieën.

Onze gedachten gaan onwillekeurig uit naar het gebied waar zich het begin van de Bijbel afspeelt, en zonder nu de Bijbel als geschiedenisboek te hanteren, is het hier dat we bepaalde dingen kunnen vinden, waar we naar zoeken. Reeds in het tweede hoofdstuk van Genesis komen we al het woord „stad” tegen. Kaïn trok weg en stichtte een stad die hij de naam Hanoeh gaf. Veel worden we van die stad niet gewaar, echter lezen we dat generaties later, ofschoon nog in hetzelfde hoofdstuk, de namen van drie mannen, speciaal genoemd worden om hun handwerkqualiteiten, Jabal de tentenmaker, Jubal muziekinstrumentenmaker en Tubal Kaïn de smid. Vergelijken we hierbij de Egyptische culturen, dan valt het steenen bronstijdperk van de Egyptische beschaving in het Oude Rijk van 2800-2200 jaar voor Christus.

Hierbij valt ons op, dat men in die tijden twee soorten woonvormen aantreft, namelijk de ambulante, door middel van tenten en de permanente, daar men het bakken van tichelstenen kende en daarvan stedelijke concentraties bouwde. Als derde woonvorm, echter van andere orde, is het verblijf in grotten en spelonken.

Wij blijven nog even bij de Bijbel, omdat de tentbewoning hier ons nog het een en ander vertelt, namelijk wanneer we verder lezen dat Abraham zijn gesprekken met God ook in de tent voerde. „God leidde Abraham uit de tent en toonde hem de sterrenhemel.”

Hieruit leiden we af dat de tent (typische bewoning van nomaden en herdersvolken) voor Abraham meer was dan bescherming tegen invloeden van het klimaat. Ofschoon de arbeid der vrouwen in de tenten werd verricht, trok men zich er ook in terug om met zichzelf of met zijn God alleen te zijn.

In diezelfde tijd lezen we bij de ontmoeting van de drie mannen met Lot, dat zij deze aantreffen zittende in de stadspoort van Sodom.

Het gesprek wordt kennelijk daar gevoerd, echter het eten bereidt hij voor zijn gasten in huis en nodigt hen ook uit daar te slapen. De Bijbel is rijk aan verhalen, waarin zich de functie van de woning afspiegelt.

Er zijn geen plattegronden van woningen bekend; we lezen echter veel later dat Petrus zich naar het dak begeeft om te bidden, waaruit zich de belangrijkheid van het platte dak manifesteert. We bemerken, dat wanneer we de plattegronden zien van een der oudst bekende woonhuizen uit het Egyptische rijk, ook hier het platte dak een voorname functie vervult ten opzichte van het huiselijke leven. Slaap- en woonvertrekken waren betrekkelijk klein en dicht bij elkaar gegroepeerd met daarbij een ruimere eetzaal. Deze ruimten waren plat afgedekt. Op het platte dak kon zich het huiselijke leven afspelen, met het uitzicht op een ommuurde hof.

Uiteraard golden deze woningen alleen voor de voorname Egyptenaren. De verdediging tegen gevaren van buitenaf beïnvloedt het groeipen der woningen, de stad werd ommuurd, terwijl de poor-

ten de belangrijkste plaatsen van het openbare leven waren. Vooral in de Bijbel lezen we ook dat de rechtspraak veelal in de poorten plaats vindt.

We kunnen ons het leven der Joden in hun woningen voorstellen, wanneer we dit vergelijken met de Egyptische wooncultuur. Belangrijke invloeden van Egypte zijn aan te nemen, omdat ook de opbouw der Psalmen van David met de hymnen der Egyptenaren een merkwaardige gelijkenis vertonen. Bovendien hebben de Joden gedurende hun slavernij in Egypte nolens volens het bouwvak geleerd; hun werkzaamheid bestond immers uit het maken van tichelstenen.

In het tweede millennium voor Christus vinden we vooral in de vroeg-griekse woningstructuur de levenswijze der mensen terug. Het Kretenzische huis b.v., bestaat uit een aantal vertrekken die om een hof zijn gegroepeerd. Als zeevarend volk versterkten de Kretenzers vrijwel alleen hun vloot, maar vreesden blijkbaar geen vijandelijkheden t.a.v. hun woonstee.

Mycene daarentegen, waar de woning bestaat uit gesloten muren met slechts één deuropening om een vrijwel vierkante plattegrond, één ruimte vormend om een centraal opgestelde haard, die dan het centrum van de woning uitmaakt, omdat Griekenland leefde in een tijd waar oorlogen, veldslagen en belegeringen aan de orde van de dag waren. Beide vormen van nederzettingen ontwikkelden zich echter op regelmatige wijze; geplaveide straten, huizen van meer dan één verdieping, riolering en sanitaire voorzieningen.

De Aegeërs woonden dichter op elkaar en hun nederzettingen ontwikkelden zich tot het type dat we „stad” zouden kunnen noemen. Eigenlijk zijn de paleizen steden op zichzelf. Knossos, Phaestos, Mycene en ook Tiryns. Uitgestrekte hoven, die dienden als openbare plaats van samenkomst. De mensen leefden als een bijenzwerm, terwijl ook het leven van de koning veel eenvoudiger was en menselijker dan in het oosten, waar de koning als een halfgod werd beschouwd.

In de 9e of de 8e eeuw voor Christus, de tijd die voornamelijk door Homerus is beschreven, zien we de opkomst van de democratieën. Het boerenbedrijf van de Grieken bestond voornamelijk uit landbouw en veeteelt, maar ook de verbouw van wijn, olijven en andere produkten ontwikkelde zich. De eigen benodigdheden werden zelf geproduceerd. Het harde werken zowel van slaven en huurlingen als voor de familieleden, gold niet als een vernedering. Odysseus beroept zich erop dat niemand hem overtreft in het maaien en oogsten. Zijn oude vader Laërtes geniet van het werken in de tuin. Penelope, een koningin, weeft elke dag met haar dienstmaagden in het paleis.

In de 5e eeuw voor Christus neemt het openbare leven toe, terwijl de belangrijkheid van de woning afneemt. De verschillende lagen van het volk bevonden zich voor zover het wonen betreft, in

vrijwel gelijke omstandigheden. Het Athene in die dagen was een vrij rommelig geheel, met in het hart van de stad een centrum, gevormd door de agora of markt, een rechthoekig plein, waaromheen overdekte stoa's of hallen waren gebouwd, die speciaal waren bedoeld voor het houden van volksbijeenkomsten. Bekend is de Markthal van Attalos II in Athene, welke zelfs 2 verdiepingen telt. De vrouw neemt aan het openbare leven van die dagen geen deel. Heeft in het begin der 5e eeuw Elpinice, de zuster van Kimon nog een belangrijke invloed op de Atheense politiek uitgeoefend, in de tijd van Perikles was Aspasia met haar persoonlijke invloed op de grote Atheense staatsman een uitzondering. De democratie bandte de vrouwen van de straat: de keuken, de kinderkamer en het Gynaekum, een speciaal voor vrouwen en kinderen gereserveerd deel van het huis, werden haar domein. De structuur van de woning accentueert dit doordat alle ruimten om een open zuilenhof zijn gegroepeerd en de woning is omsloten door vrijwel raamloze gevels. De stadsontwikkeling krijgt toch een meer duidelijke vorm. Was het Hippodamus van Milete die in de 2e helft van de 5e eeuw voor Christus reeds voorschriften gaf voor de aanleg en de hygiëne van de stad, vooral in de Alexandrijnse periode kregen tal van steden een meer uitgesproken karakter, merkbaar aan de bekwaamheid waarmee de wijken zijn aangelegd en de plaats wordt bepaald voor de openbare gebouwen. Ook komen er de geriefelijke woningen van de meer welgestelden, met hoven en omheinde tuinen.

Dit laatste vinden wij eveneens bij de Romeinen, die natuurlijk ook een openbaar leven hadden, maar daartegenover het gastenverkeer en het werken in eigen huis kenden.

Bij het Romeinse huis zijn ook hier de vertrekken weer gegroepeerd om een voorhof, het atrium. Het voorhuis inkomend door het portaal of vestibulum is bestemd voor de heer des huizes en zijn beroep. Aan de andere zijde van het atrium bevond zich de ontvangstzaal of tablinium, waar de afbeeldingen en voorwerpen zich bevonden van voorouders. Deze ontvangstzaal diende meer als intermediair tussen het beroeps- en huiselijk leven, daar hieraan de woonvertrekken grensden, in het achterhuis dus, dat op zijn beurt weer grensde aan de tuin, de hortus.

Bij de huizen in Pompeii vormde het tablinium de scheiding tussen het atrium en een tweede hof, het peristyleum, waaromheen dan de woonvertrekken waren gegroepeerd.

Ligt het accent van het U geschetste voor ons doel op het wonen, de religieuze belevenis, welke in een bepaalde periode aanwezig is, komt het sterkste naar voren in de concepties van tempels, paleizen en graven. De menselijke geest blijft steeds prevaleren boven de materie. De zorg voor de woning was dus veel minder, echter toch aanwezig en een niet te verwaarlozen factor. Duidelijk komt evenwel

naar voren, vooral in de Griekse oudheid, dat het leven in de woning de invloed ondergaat van het openbare leven. Bovendien en dit is misschien het belangrijkste, de suprematie van het gevoelsleven boven het rationele denken is duidelijk merkbaar.

In de gotiek bereikt later deze suprematie haar hoogtepunt. De menselijke geest, wortelend in een vast geloof, leidde tot de magistrale concepties, die in de middeleeuwen vorm hebben gekregen. Het midden van de 15e eeuw brengt een keerpunt wanneer Alberti de gelijkmatigheid der dingen predikt, die voor het levensbeeld van de architectuur, grote consequenties met zich mee brengt. Deze nieuwe gedachte verwerpt de ondeelbaarheid van de gotiek, geeft de individuele elementen een eigen leven, die in hun individualiteit een ruimtelijke relatie met elkaar onderhouden. Deze opvatting is kenmerkend voor de Renaissance. In de latere bouwstijlen werd het levensgevoel van de mensen in sterke mate beïnvloed door het koninklijke hof, dat de uitingen der bouwkunst bepaalde. Is het de pracht van de paleizen en kastelen die de grootste indruk uit die tijden op ons maken. Met de volkshuisvesting is het daarentegen niet zo bijster gesteld. Het klasse-onderscheid is sterk geprononceerd. Prof. Giedion haalt hierbij aan dat in 1709 Vauban, de beroemde militaire ingenieur van Lodewijk XIV, de koning erop wees dat wat „verkeerdelijk de droesem van het volk” wordt genoemd de serieuze aandacht van de hemelse vorst verdiende. Deze, aldus Vauban, is zeer belangrijk, met het oog op haar getalsterkte en de diensten die zij de staat bewijst. Het kostte hem de gunst van de koning, omdat deze gedachte inhield dat ook de adel en de clerus, evenals het volk tienden van hun inkomen moesten afstaan.

Giedion beschrijft dan ook de in zijn „Space, Time and Architecture” de eenheid welke steeds merkbaar is tussen denken en voelen, maar hij constateert tevens dat in onze tijd hiervan geen sprake meer is. Hij noemt daarbij John Dewey die in zijn „Art and Experience” de vraag stelt of wetenschap en kunst iets gemeen hebben en eigenlijk deze vraag negatief beantwoordt.

Giedion merkt terecht op dat het stellen van deze vraag, alleen maar opgekomen kon zijn in een periode waar denken en voelen op verschillend niveau tegenstrijdig te werk gingen. In een dergelijk tijdvak verwachten de mensen niet langer dat de wetenschappelijke ontdekking ook in het rijk van het gevoel haar weerkaatsing vindt.

De negentiende eeuw, waarin de natuurwetenschappen schitterende vorderingen maakten, is oorzaak van wat Giedion noemt de gespleten persoonlijkheid, dat kunstenaars en geleerden, hoewel tijdgenoten, vrijwel alle contact met elkaar hadden verloren. Deze gespleten persoonlijkheid in de onevenmatig gegroeide en in zijn gevoelswereld aan wetenschap noch techniek aangepaste mens, is symptomatisch voor het huidige tijdperk.

Bleef derhalve de negentiende eeuw op het gebied van de kunst

ver onder de maat, de tweede helft gaf toch tekenen van een bezinning. Cuypers met zijn grote persoonlijkheid trachtte deze bezinning waar te maken door de gothische en romaanse stijl opnieuw maar dan vernieuwend naar voren te roepen, mede geïnspireerd door Alberdingk Thym, die nooit moede werd de verloren grootheid der middeleeuwen te betreuren. Echter de bouw van de Beurs van Berlage in Amsterdam zou voor het verdere denken beslissend zijn.

Een denken dat niet geworteld lag in een a prioristische schoonheidsidee, maar in een sterk besef van sociale verantwoordelijkheid. Het was de Belgische kunstenaar Henri van de Velde die dit hernieuwde zedelijke besef uitdrukte door te zeggen dat de heersende architectuur een „leugen” was, één brok bedrog en geen waarheid.

Berlage maakte dit waar door in zijn vormspraak ook het materiaal zijn eigen waarde en betekenis te geven, door deze te tonen zoals zij waren en aldus aan te geven wat men later functioneel bouwen zou noemen.

Gelijktijdig aan het einde der vorige eeuw groeide het zelfbewustzijn van de massa, de ondergrond van het maatschappelijke leven, de brede laag der bevolking, waar ternauwernood rekening mee werd gehouden. Er bestond geen belangstelling voor volkshuisvesting, terwijl het volk toch het onzichtbare fundament en drager van de staat was.

Heeft in de 19e eeuw de stedenbouw wel degelijk betekenis gehad, dan vinden we deze bij de grote activiteit van Haussman in Parijs. Zijn stedenbouwkundig inzicht heeft, hoewel technisch gericht, een grote invloed uitgeoefend, op het stadsbeeld van Parijs.

In Engeland waren de „crescents” en de „squares” voornamelijk nog afgestemd op de adel en rijke kooplieden.

Het sociale besef demonstreert zich vooral in Nederland op onduubbelzinnige wijze met het totstandkomen der Woningwet in 1902.

Deze wet voorzag in de eerste plaats in het saneren van de aller slechtste woningen door onbewoonbaarverklaring en onteigening. Aan het Gedenkboek, dat gewijd is aan het 50-jarig bestaan van de Woningwet, ontleen we de cijfers, dat het aantal éénkamer woningen in 1900 nog 28,3 % en de tweekamer woningen 30,7 % van het woningareaal uitmaakten. In 1947 waren deze percentages gereduceerd tot 2,2 resp. 8,2 %.

De woondichtheid tekende ook heel sterk de invloed van de woningwet wanneer we zien, dat in 1900 het gemiddelde aantal personen per vertrek 1,65, in 1930: 0,95 en in 1947, niettegenstaande het woningtekort 0,90 bedroeg.

Tekent dit het beleidsstreven van de overheid, en wordt hier voorzien in een betere behuizing voor het gehele volk, de vraag doet zich voor in hoeverre aan de wezenlijke behoeften van de mens werd

voldaan. Het verbeteren der woontoestanden bleek voor de mens slechts aanleiding te zijn zijn behoeften aan wooncultuur te demonstren door op hartstochtelijke wijze de burgerlijkheid, een erfenis van de vorige eeuw, te beminnen, terwijl de stand van de machinale produktie toeliet, dat de fabrikant door klakkeloos aan de publieke vraag te voldoen, de winstfactor liet prevaleren boven het streven naar een verantwoord produkt. Deze mentaliteit is heden ten dage, hoewel in een andere gedaante, nog steeds voelbaar, zij het dan dat de laatste wereldoorlog een sterke verandering heeft teweeggebracht.

Het interpreteren van deze sociale verbetering geschiedde voornamelijk door de architecten. De ontwikkeling, die de laatste jaren van de 19e eeuw kenmerkte, bleef ook vooral in hen nawerken en van hen was Berlage de belangrijkste exponent. Niet alleen de zuivere materiaaltoepassing werd door hem nagestreefd, dit was een verdienste die ook Cuypers voor hen al na stond, maar ook de zinnelijk romantische toevoegingen, die voor Cuypers nog onontbeerlijk waren, werden door deze architecten afgewezen.

Dat de invloed van Berlage voor de bouwkunst in de 20ste eeuw groot is, wordt misschien het best getekend door het feit dat toen in 1928 het C.I.A.M. Congrès International Architecture Moderne, werd gesticht in La Sarraz, hij de enige representant was van de oude generatie temidden van jongere architecten.

Zien we in een figuur als Adolf Loos in Duitsland voor de eerste wereldoorlog al een streven de bewuste toepassing van moderne materialen met een consequente vormexpressie, na deze oorlog treden twee grote figuren op nl. le Corbusier en Walter Gropius. Deze laatste is het die het Bauhaus eerst in Weimar, later in Dessau tot een begrip maakte voor alles wat met moderne architectuur en kunst te maken had. Samen met figuren als Mies van de Rohe, Moholy Nagy, Paul Klee, Kandinsky en vele anderen streed hij voor de idee van het Nieuwe Bouwen.

Wijkend voor het Naziregiem, dat voor deze ideeën geen plaats had, is hij via Engeland naar Amerika gegaan, waar hij het Harvard Graduate Center bouwde en de Bauhaus idee voortzette, en door zijn werk belangrijke invloed had op de architectuur in Amerika.

Le Corbusier is als figuur universeler en deze was het, die de mens tot andere gedachten poogde te brengen, door hem bewust centraal te stellen in het dagelijks gebeuren. Daarmede kwam ook de woning in het middelpunt te staan, daar de komst van de machine in de maatschappelijke verhoudingen een totaal andere levenssfeer tot gevolg had. Om deze gewijzigde verhoudingen te kunnen opvangen en weer ondergeschikt te maken aan de menselijke geest, is het noodzakelijk, daar het ambacht plaats maakte voor de industrie, het accent komt te liggen op het evenwicht tussen de arbeid en de geestelijke en lichamelijke ontspanning. Het treuren om het verlies van het oude ambacht en het hardnekkig pogen dit te handhaven heeft

dan niet de minste zin en leidt tot valse sentimenten met een negatief resultaat.

Le Corbusier predikte niet alleen, maar aanvaardde de consequenties van zijn denken en poogde door de woning als een goed functionerend apparaat voor te stellen, deze te realiseren door middel van het gebruik van eigentijdse materialen, die een resultaat opleveren van een volledige vormverandering of zoals le Corbusier het zelf uitdrukte: *Reste à savoir quelle est la langue qu'il s'agit de parler aujourd'hui*.

Hierdoor ontstond een nieuwe uitdrukingskracht en hierin schuilt het wezen van de moderne architectuur. De vraag, wat is wonen, wat is een stad, is daardoor een probleem geworden, dat telkens opnieuw werd gesteld en uitsteeg boven een nationaal vraagstuk. Het is hierdoor ook dat de jongere architecten uit de twintiger jaren van vele landen zich verenigden in het C.I.A.M. om gezamenlijk tot een oplossing te komen. Le Corbusier vond in de tijd dat hij zijn gigantische veldtocht begon, weinig waardering. Zijn idee voor een woongebouw dat in Marseille is gebouwd, is in die eerste jaren geboren als onderdeel van zijn grootse ideaalontwerp, *La Ville Radieuse*.

Er moesten 30 jaren voorbij gaan, een nieuwe oorlog moest komen, om het woongebouw te kunnen realiseren en thans heeft hij zijn universaliteit bewezen, in het ontwerp voor een nieuwe hoofdstad in de Punsjaab, Chandigarh.

Stelde uiteraard een klein aantal Nederlandse architecten zich achter deze idee, ondanks het besef van eigenwaarde vond het bij het volk weinig weerklank. De toenemende macht van de *vox populi*, hield geen gelijke tred met de culturele ontwikkeling. De fabrikant die in staat was te maken, wat het meest opgang deed, verdedigde zich door zich te beroepen op de smaak van het publiek, dat greep naar het klatergoud van pseudowooncultuur, zich daarmee een gevoel van welstand verbeeldend, welke in wezen in strijd was met de waarde van zijn persoonlijkheid. Uit deze geest is de *old finish* en *neo-gothiek* ontstaan.

De oorlog heeft opnieuw bezinning gebracht en er is dan ook een kentering waar te nemen. Echter nu 10 jaren na deze periode, dreigt men weer in te dommelen. Een groot deel van de industrie — de verandering tijdig bemerkend — verkopen als voorheen op de smaak van het publiek, zodat ook in de moderne vormgeving de tendenties van het *old finish* en de *neo gothiek* weer boven komen. Gelijktijdig is de drang naar het technisch perfecte merkbaar, waarbij het gebrek aan inzicht in de menselijke psyche, wel sterk wordt gedemonstreerd door de vervaardiging van een stofzuiger, die behalve het zuigen van stof onder meer ook mayonaise kan kloppen.

Echter het aantal mensen dat inziet dat de moderne expressie meer is dan een uiterlijke vormtaal, is vergroot en de strijd tegen

het gemis aan onderscheidingsvermogen is daardoor vooral na de oorlog een belangrijke stap vooruit gekomen.

De vraag doet zich voor of het gerechtvaardigd is te zeggen dat we thans in een overgangstijd leven. Ik geloof dit te kunnen beamen, want het gestelde doel is nog heel ver af. Echter is het niet juist in dit overgangstijdperk een soort overgangsstijl te willen creëren, omdat dit de zuiverheid van het inzicht vertroebelt. Het zoeken naar bewuste, ware vormgeving vandaag, zal zich vanzelf in de toekomst als een overgangsvorm manifesteren, maar het in deze stemming bespelen van de publieke smaak is in wezen het kiezen van een weg van de minste weerstand.

Uitdrukkelijk mag niet worden ontkend, dat het grote publiek geen smaak zou hebben. Hiervan uitgaan zou betekenen overbodig werk doen, want dan is alle streven in dit opzicht zinloos, elk mens heeft in zich de potentie om de schoonheid te onderscheiden en een zelfde gevoel van zedelijke verantwoordelijkheid, die de leugen van de waarheid onderscheidt.

Deze potentie ontwikkelen is een zaak van grote verantwoordelijkheid en het is allengs duidelijk dat dit niet door de architect kan worden bereikt, en ook nimmer de taak van de architect is geweest, niet in het verleden en ook thans niet. Zijn taak is een coördinerende en vormgevende.

Een groot deel van onze architecten echter moeten nog hun ivoeren toren verlaten en zich verdiepen in de geestelijke gesteldheid van diegenen voor wie zij werken en van wie zij bovendien deel uitmaken.

Ook echter de wetenschapsbeoefenaar zal uit zijn specialistische kluis moeten komen, omdat ook zijn geestelijke gesteldheid voor hem zwaarder zal moeten wegen dan zijn rationeel denken.

De fabrikant, die niet alleen heeft te produceren maar ook moet leren ontdekken, mede door de kennis van anderen, waar de wezenlijke behoeften van de mens liggen.

Op welke wijze moet nu bij de mensen dat onderscheidingsvermogen worden ontwikkeld.

De ervaring, vooral op het platteland, heeft mij geleerd, dat de directe benadering van de mens het meest effectieve is, waarbij ik juist in dit door architecten vaak verwaarloosde gebied, die geestelijke rijpheid vond, die nodig is om hernieuwde inzichten te aangaarden. De plattelander, de boer zowel als de landarbeider staat door zijn instelling ten opzichte van de mechanisatie in de landbouw, meer open voor de meest moderne inzichten, mede dank zij het werk dat door de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst is geschied. Daarbij komt dat de huisvrouw op het platteland zowel als in de stad de gelukkig coïnciderende factor is geworden, die ten aanzien van de wooncultuur in onze tijd een van de belangrijkste positieve verschijnselen is. Een zeer concrete exponent van deze activiteit is

de stichting van de studierichting Landbouwhuishoudkunde aan de Landbouwhogeschool.

Het is het onderwijs en wel in het bijzonder het hoger onderwijs dat de verantwoordelijke taak draagt, de belangrijkste bijdrage te leveren tot vorming van de geest, die de wetenschap moet leiden.

In dit kader, met als achtergrond het U geschetste, meen ik U in kennis te moeten brengen met de wijze waarop ik dacht mijn leeropdracht te moeten interpreteren.

Kan men in de titel „de woning en haar bewoning” het begrip woning nog abstraheren, en het daardoor als een bouwkundig object zien ten aanzien van alle andere factoren het wonen betreffende, in de aanduiding „bewoning” ligt een veel diepere begripsinhoud, omdat dit begrip leidt tot de menselijke sfeer. Hierin wordt verondersteld de relatie tussen de bewoners en hun woonstede en niet alleen met hun woonstede, maar ook hun relatie tot de wereld buiten hun individualiteit of de eigen gezinsgemeenschap.

Hierdoor ontstaat het samenvattende begrip „wonen”, dat een veel wijdere strekking heeft en een sterke correlatie onderhoudt met de verschillende aspecten van het leven zelf.

In beginsel zien we dus de woning als een centraal gesteld ruimtelijk organisme dat als zodanig afgestemd moet zijn op de bewoners, waarbij het in de eerste plaats gaat om de primaire eisen, welke gesteld dienen te worden aan een gezonde gezinsontwikkeling. Het bevorderen van een gezonde ontwikkeling van het gezin betekent uiteraard een zorgvuldige analyse der bevolkingsmilieus. De elementen: streek, het milieu en de sociale status zijn hierbij onmisbare factoren.

Hoewel deze factoren vrijwel geheel in het sociologische vlak liggen is de architect ten nauwste hierbij betrokken en zijn creatief denken zal deze als ondergrond dienen te hebben.

Het bewoonbaar maken van het huis (de woning) is direct bij de organische structuur van de woning zelf betrokken en het zal zo moeten zijn, dat de ruimtelijke orde van de woning zelf inspirerend moet werken op de bewoners, hoe ook geaard, zodat de keuze van de aankleding daarmee als vanzelfsprekend in overeenstemming moet zijn. De elementen die voor het bewoonbaar maken van de woning moeten dienen kunnen drieledig van aard zijn. Deze „dingen om ons heen” kunnen wij onderscheiden in:

1. Het praktische voorwerp, dat dient om het werk in de woning te verlichten en dat naar aard en vorm als hulpmiddel is afgestemd op hoge eisen van doelmatigheid en optimale bruikbaarheid.
2. Het praktische voorwerp dat niet alleen een hoge mate van bruikbaarheid eist maar dat tevens bepalend is voor de sfeer van het interieur. De vormgeving ervan moet in overeenstemming

zijn met het doel van het voorwerp, dat hoewel verschillend van vorm op een zelfde niveau, naar inzicht en smaak van de bewoner kan worden gekozen.

3. Het voorwerp dat geen praktische gebruikswaarde bezit, maar door vorm of aard, een glimlach blijft ontlokken, of in staat is de beschouwer blijvend te boeien.

Het eerste voorwerp behoort tot het terrein van de industriële vormgeving.

Het tweede, valt onder de toegepaste kunstnijverheid, voor meubels, stoffen, verlichtingsarmaturen e.d.

De derde groep omvat de produkten der vrije kunstnijverheid en de kunstvoorwerpen.

Al deze elementen zijn met de woning als middelpunt, binnen de woning voor de bewoners sfeerbepalend en daardoor kenmerkend. De reeds genoemde relatie tot de gemeenschap buiten het gezinsleven is in klein verband de relatie met het andere individu en het andere gezin. In haar volle betekenis breidt zij zich uit tot' het gehele bestel van werken, verkeer en recreatie van de totale gemeenschap, hetgeen we in gekristalliseerde vorm aanduiden met het begrip „stedebouw”.

De ruimtelijke ordening van het conglomeraat dat onze steden zijn, is in al haar geledingen sinds eeuwen een probleem van formaat geweest, en zal in onze gecompliceerde tijd de stedebouwer dwingen zich in de sociologische, economische, de geografische en volkshygiënische en vele andere factoren te verdiepen, zodat deze een substraat vormen voor zijn creatieve arbeid.

Het is van belang na te gaan op welke wijze een en ander in ons land zowel als in het buitenland geschiedt. Vooral het laatste is van belang, omdat de stedebouwkunde geen nationaal probleem meer is, doch een probleem is geworden van internationale waarde.

In de genoemde factoren, stedebouw, woning, interieur, industriële vormgeving, kunst en kunstnijverheid, is het van het allergrootste belang na te gaan, hoe de mens, die ten slotte het middelpunt van dit alles is, reageert. Naast en samen met reeds verrichte studies op dit gebied, zal het onderzoek zich vooral op de bestudering dezer reacties moeten richten

Uiteindelijk ligt de basis van het onderzoek niet in de idee, dat het team van architecten en wetenschappelijke specialisten zou zijn geroepen om van bovenaf hun visies vorm te geven, doch in de werkelijkheid dat de mens het middelpunt is en blijft van hun arbeiden.

Het stimuleren van de persoonlijkheid van de individuele mens zal hoofdzaak moeten zijn en de methodiek van het onderzoek zal hiermede rekening moeten houden. Hiertoe moet getracht worden de middelen te vinden, waardoor de mens zich kan ontwikkelen tot het formeren van een oordeel over zijn eigen wooncultuur. Het oordeel hierbij van de huisvrouw maar ook van de man, is van het

grootste belang, mits hun de gelegenheid wordt geboden voor zichzelf argumenten te vinden, welke kunnen leiden tot een meer doelbewuste ruimtelijke ordening van hun woning.

Dat de stem van de vrouw zich bij de ontwikkeling van onze maatschappij doet gelden, wordt al ondermeer bewezen door de aanwezigheid van de afd. Landbouwhuishoudkunde.

Behoort in het algemeen de academische opleiding te zijn de vorming van de student tot een persoonlijkheid, die bijdraagt tot de ontwikkeling en opbouw van onze samenleving, zo mag in deze afdeling de student gezien worden als de exponent van de eerder genoemde huisvrouw.

Deze vorming zal moeten bestaan uit het ontwikkelen van het logisch benaderen der vraagstukken, maar ook in het ontdekken der vraagstukken zelf.

Het logisch leren denken is daarom primair te stellen, omdat hierdoor de vraagstukken tot op de kern kunnen worden geanalyseerd. De colleges zullen er op gericht zijn de algemene problematiek in te leiden, waarover zelfstandig een denkbeeld moet worden gevormd.

Deze materie kan niet zoals in het begin reeds werd genoemd exact wetenschappelijk zijn, door de aanwezigheid van gevoelsfactoren, die nu eenmaal inhaerent zijn aan elke uiting van kunst, hetzij in vrije, hetzij in gebonden vorm.

Zo zal ook het vormgevoel in beginsel moeten worden wakker roepen, om straks vooral in een gebonden kunst als de architectuur, de relatie tussen vorm en functie te kunnen onderscheiden.

Zo zal de opbouw van het practicum moeten zijn, het verkrijgen van eigen vaardigheid door het logisch en ordenend denken bij het verplaatsen van elementen op kleine schaal waar het de stedenbouwkundige studies betreft, op grote schaal waar het de woningelementen aangaat.

De praktische ontwikkeling van het vormgevoel zal moeten geschieden door het leren hanteren van de tekenstift, waar vooral tot uiting moet komen het leren zien in drie dimensies, wanneer deze in het platte vlak zijn weergegeven.

Het vrije schetsen zal daarbij een onmisbaar deel van het practicum uitmaken, evenals het boetseren in klei of plasticine.

Natuurlijk is dit thema schetsmatig en vooral flexibel gehouden. Het hoofddoel is duidelijk, nl. de vorming van een volwaardige partner van de architect, interieur- en industrieel ontwerper, die in staat is vanuit het standpunt der gebruiker de problematiek te benaderen.

Afgezien van de directe medewerkers welke voor deze veelomvattende taak onmisbaar zullen blijken, zal het nodig zijn de gewenste samenwerking en onderzoek met architecten, sociologen, medici en andere wetenschapsmensen enerzijds, bouwers, fabrikanten en verkopers anderzijds te bevorderen.

Dat ook hiervoor de tijd rijp is, bewijst dan de bereidheid van enkele belangrijke industrieën in ons land die thans trachten door coördinatie een positief resultaat te bereiken.

Aan het slot van mijn rede gekomen, zij het mij vergund mijn eerbiedige dank te betuigen aan Hare Majesteit de Koningin voor mijn benoeming als lector in de leer van de woning en haar bewoning.

Mijne Heren Curatoren,

Het is op Uw voordracht, dat ik tot dit ambt werd geroepen. Ik dank U voor het vertrouwen dat Gij in mij hebt gesteld. Het zal mijn ernstig streven zijn dit vertrouwen waardig te maken.

Mevrouw, Mijne Heren Hoogleraren, Lectoren en Docenten,

Het is mij een voorrecht in Uw midden te mogen worden opgenomen. Gekomen in een voor mij in vele opzichten nieuwe omgeving, hoop ik steeds op Uw steun en advies te mogen rekenen. Ook op mijn beurt zal ik zoveel als in mijn vermogen ligt, waar Gij dit wenst, van dienst zijn.

Hooggeleerde Mevrouw Willinge Prins,

Ik ben er trots op met U te mogen samenwerken. De wijze waarop Gij de problemen weet te benaderen, heeft mijn grote bewondering en is voor mij een stimulans om met de inzet van al mijn krachten mijn bijdrage te leveren, bij de opbouw van de studierichting „Landbouwhuishoudkunde”.

Hooggeleerde Hofstee,

Ik verheug mij er op veel met U in contact te komen. In mijn rede heb ik reeds laten blijken, van hoe groot belang het sociologisch inzicht is voor de architect en stedebouwer. Ik hoop veel van Uw inzicht te leren, en koester dan ook grote verwachtingen van een samenwerken met U.

Hooggeleerde Bruin,

Het is lang geleden, dat ik Uw colleges volgde, en ik ben U dankbaar voor de collegialiteit, waarmee Gij mij tegemoettrad toen wij in deze nieuwe situatie de kennismaking hernieuwden. Gaarne zal ik in de toekomst van Uw rijke ervaring gebruik maken, en Uw inzichten toetsen aan de mijne.

Hooggeleerde Den Hartog,

Uit de gesprekken die wij de laatste maanden met elkaar voerden, heb ik Uw helder oordeel en kritische geest leren waarderen. Ik ben verheugd, dat wij ook in de toekomst veel contact met elkaar zullen hebben.

Edelgestrengte Royackers,

Het was de Stichting voor de Landbouw, thans het Landbouwschap, dat mij in aanraking bracht met de problemen welke er voor een architect in de agrarische sector lagen. Het werk dat ik daar mocht doen is in belangrijke mate door U gestimuleerd. Voor Uw vertrouwen in mijn enthousiasme zal ik U steeds dankbaar blijven. Ik hoop ook daarom dat wij nog veel met elkaar in contact zullen blijven, niet alleen uit hoofde van Uw positie in het Landbouwschap, maar ook omdat de vele gesprekken welke in de persoonlijke sfeer lagen, voor mij heel veel hebben betekend.

Heren Functionarissen van het Landbouwschap,

Met velen van U ben ik dikwijls in contact geweest en ik behoud daar de plezierigste herinneringen aan. In het bijzonder wil ik U heren, Van Eyck, Grevers, Schortinghuis en Wijnberg danken voor de wijze waarop ik steeds op Uw raad en daadwerkelijke steun mocht rekenen.

Dank ook aan mijn naaste medewerkers, Mejuffrouw Van de Bergh en de Heer Pouw, voor de wijze waarop zij mij bijstonden in het werk, maar ook vooral voor de teamgeest welke zij bleken te bezitten.

Hooggeschatte Heer Snellebrand,

De banden met de Academie van Bouwkunst zijn nog steeds niet verbroken. Aan U, die meer als mentor dan als Directeur optrad, ben ik door de vele gesprekken die wij voerden, veel dank verschuldigd. Ik hoop dat ook in de toekomst Uw wijs inzicht mij tot lering mag strekken.

Dames en Heren Studenten,

In mijn rede heb ik naar voren willen brengen de belangrijke plaats die de mens in deze dynamische maatschappij inneemt, en de relatie die hij onderhoudt met de dingen om hem heen. Het zal mijn taak zijn, U in deze materie in te leiden, opdat Gij in de taak die Gij straks zult moeten vervullen, als een volwaardig partner van stedeboekkundige, architect, interieur- en industrieel ontwerper, de problemen op eigen wijze zult kunnen benaderen.

Dit inleiden betekent, dat veel samen zal moeten worden gedaan. Van Uw zelfwerkzaamheid hangt veel af. Echter steeds zult gij mij bereid vinden, om U zoveel als in mijn vermogen ligt terzijde te staan.

Vrienden en collega's,

Het zal vooral de architectenwereld zijn, die mij het nodige materiaal moet verschaffen om in dit mijn ambt te kunnen bouwen. Ik hoop op U allen te kunnen rekenen.

Ik ben gelukkig dat ik deel mag uitmaken van de jonge architecten werkgroep „Demeter” die poogt daadwerkelijk bij te dragen tot de vernieuwing van de inzichten op het terrein van het bouwen.

Lieve Moeder,

In U leeft de gedachtenis aan vader nog steeds voort, U beiden zal ik mijn leven lang dank verschuldigd blijven, omdat Gij in die moeilijke eerste tijd mij de grootste steun verleende.

Lieve Vrouw,

Buiten dat wat ons reeds bindt, is het Uw inzicht dat mij kracht gaf om in moeilijke situaties door te zetten. Uw vertrouwen in mijn idealen zal mij deze kracht blijven schenken.

Ik heb gezegd

LITERATUUR

Bijbel

S. GIEDION, *Space, Time, Architecture*. 1954

W. BOESIGER, *le Corbusier deel I t/m V*. 1910-1950

S. GIEDION, *Walter Gropius*. 1954

F. W. S. v. THIENEN, *Algemene Kunstgeschiedenis dln. I, II, V, VI*. 1950

G. v. D. LEEUW, *De Godsdiensten der wereld* 1920

LE CORBUSIER, *Vers une architecture* 1920

LE CORBUSIER, *Propos d'Urbanisme* 1920

J. M. RICHARDS, *Introduction to modern architecture*. 1940

M. ROSTOVZEFF, *De oude wereld*.

J. H. BREASTED, *History of Egypt*. 1952

KARL SCHEFFLER, *Die Geist der Gotik*. 1917

Gronden + achtergronden van woning en wijk 1955. Studiegroep Woningarchitectuur B.N.A. Gedenkboek 50 jaar Woningwet.